

szűkített erdélyi társadalom- és kultúratörténet, az utóbbi évezred erdélyi népességmozgásának egy-egy sajátos szegmensét kidolgozó krónikája. S minthogy a könyv 2009-es megjelenése óta a szerzői előszóba foglalt felhívás ellenére sem került sajtó alá a magyar, román és zsidó etnikumot

hasznoló szempontok szerint, átfogóan bemutató egyetemi jegyzet, annak megírását és egy *Erdély népei* 2. kötet közzétételét az elkövetkezőkben ugyancsak Pozsony Ferencről reméljük.

Kinda István

A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum kiadványai

Kinda István – Pozsony Ferenc (szerk.): Orbaiszék változó társadalma és kultúrája. KJNT – Pro Museum Egyesület – Kovászna Megyei Művelődési Központ. (A zabolai CSNM kiadványai I.) Kvár–Zabola–Sepsiszentgyörgy 2007. 364 oldal

Jakab Albert Zsolt – Pozsony Ferenc (szerk.): Páva. Tanulmányok egy orbaiszéki faluról. KJNT – CSNM, (A zabolai CSNM kiadványai II.) Kvár–Zabola 2011. 344 oldal

Kinda István (szerk.): Beavatás. Tanulmányok a zabolai Fiatal Néprajzkutatók Szemináriumainak anyagából (2008–2011). KJNT – CSNM, (A zabolai CSNM kiadványai III.) Kvár–Zabola 2011. 288 oldal

Pozsony Ferenc–Kinda István: A Csángó Néprajzi Múzeum kandallócsempe-gyűjteménye. CSNM – KJNT, (tárgykatalógus) Zabola–Kvár 2011. 88 oldal

Az 1989-es decemberi eseményeket követően új korszak kezdődött Romániában a magyar vonatkozású néprajzi kutatások terén. Erdélyben számos értelmiségi tájházak, múzeumi gyűjtemények létrehozását indítványozta, és a moldvai csángó kultúra intézményesített vizsgálata is ebben az időszakban bontakozott ki, mindez köszönhetően annak, hogy a központi hatalom fokozatosan lemondott a kulturális szféra erőszakos ellenőrzéséről. Az 1990-ben alapított, kolozsvári székhelyű Kriza János Néprajzi Társaság (a továbbiakban KJNT) kezdetektől felkarolta, támogatta e kezdeményezéseket. A Társaság megvalósításai között kiemelt helyen kell említenünk azt a 2002-ben indított projektet is, melynek célja a Kovászna megyei Zabolán egy a moldvai csángó magyarok hagyományos népművészetét bemutató múzeum létrehozása és beindítása volt. A program mihamarabbi megvalósítása

szükségszerűnek mutatkozott, hiszen a Társaság akkori elnöke (jelenleg tiszteletbeli elnöke), Pozsony Ferenc néprajzkutató által 1970-es években elkezdett gyűjtőmunka eredményeként a helyi tájházban már jelentős, csángó falvakból származó tárgyállomány halmozódott fel. A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum (a továbbiakban CSNM) végül 2003 őszén, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának és a Nemzeti Kulturális Alap-program támogatásának köszönhetően nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt. A hosszú távú működtetést, az ingatlanok és a tárgyállomány kezelését 2004-től a Pro Museum Egyesület biztosítja, szakmai támogatást külső egységként a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeumtól (a továbbiakban SZNM) kap, melynek azóta is egyik legdinamikusabban működő részlege. Ezt bizonyítja a múzeumpedagógiai foglalkozások, időszakos

tárlatok, kutatóprogramok, konferenciák és egyéb itt megszervezett szakmai rendezvények mellett az is, hogy 2007-től a CSNM bekapcsolódott azon kulturális intézmények sorába, melyek igényes kivitelű és széles körű érdekeltségre számot tartó néprajzi kiadványok gondozását, megjelentetését is felvállalták. A továbbiakban a Múzeum által eddig kiadott négy kötetet ismertetem.

Orbaiszék lakosságának kultúrája és életstratégiája a nemesi famíliák jelenlétének és a barcasági szászok közvetlen hatásának köszönhetően viszonylag korán polgárosodott. E vidék múltjának, kultúrájának sajátossága éppen e 19. században végbemenő változási folyamatban ragadható meg, amelyre a kultúratudományok képviselői hamar felfigyeltek. A Kinda István és Pozsony Ferenc által szerkesztett *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája* című kötet tizenhét tanulmánya arra vállalkozik, hogy Kovászna város és közvetlen környezete történelméből néhány újabb, ez idáig kevésbé ismert szeletet vegyen górcső alá, és azt a régió művelődése iránt érdeklődő olvasóközönség elé tárja.

A tanulmánygyűjtemény négy történelmi témájú, levéltári forrásokra alapozó írással indul. Fejér Tamás (*Orbaiszék a 16. századi erdélyi Királyi Könyvekben*) a fejedelemség kori Erdély történetének egyik alapvető fontosságú forráscsoportjában, a János Zsigmond és Báthory Zsigmond fejedelmek korabeli, 16. századi Liber Regiusokban fellelhető, Orbaiszékre vonatkozó bejegyzések magyar nyelvű kivonatait négy egységre tagolva (lófősítések, gyalogpuskás kiváltságok, adományok, adásvételi szerződések) közli, amelyet egy rövid jog- és hadtörténeti bevezető tesz az egyszerű olvasók számára is érthetőbbé. A szerző által tárgyalt levéltári dokumentumok forrásértéke vitathatatlan, de a fordítások mellett eredeti nyelven is közölni kellett volna a szövegrészeket, és a leírás mellett személy szerint hiányolom az alaposabb értelmező-elemző bemutatást. Nem így a következő dolgozat, Fehér János írása esetében, ugyanis *A 17. század végi orbaiszéki törvénykezés és dokumentumai*.

Törvénykezési jegyzőkönyvek 1686–1693 című tanulmány egy 17. századi orbaiszéki törvénykezési jegyzőkönyv keletkezésének, sőt fennmaradásának is jóval tágabb kontextusát tárja elénk. Harmadikként Csáki Árpád dolgozatából (*Zágon 1683. évi falutörvénye*) egy olyan faluközösség, Zágon lakói által írásba foglalt 17. századi törvényt ismerhetünk meg, amelyben a zárt és közös javaira felvigyázó helyi közösség etnikailag megjelölt, újonnan betelepülő idegen csoport, románok („muntyánok”) előtt kénytelen korábbi törvényeit a rend fenntartása érdekében módosítani. Végül Boér Hunor írása zárja a levéltár- és történettudomány tárgykörébe sorolható tanulmányok sorát, amelyből az SZNM és Orbaiszék gazdag kapcsolatába nyerhetünk betekintést. Itt megjegyzendő az, hogy a szerző dolgozatában semmiféle jegyzetapparátust nem használt, hiányoznak a hivatkozások, a szerkesztők ennek ellenére alkalmasnak találták a kiadványban való közzétételre.

A kötet következő egységében két művészet-történeti elemzést olvashatunk. Kovács Mária tanulmánya (*Klenódiumok Orbaiszéken. Adalékok a pávai, zabolai és zágoni református gyülekezetek úrasztali készleteihez*) három orbaiszéki település, Páva, Zabola és Zágon klenódiumait ismerteti, a tárgyi emlékműanyagot levéltári kutatások alkalmával előkerült írott dokumentumokkal veti össze, forrásként jól hasznosít kiállításkatalógusokat és -lajstromokat, az elemzett tárgyakról készült fényképfelvételeket pedig részletfotókkal és kivetített vonalrajzokkal is igyekszik szemléletesebbé tenni. Hlavathy Izabella rövid terepbeszámolója (*Orbaiszéki kúriák sorsa az ezredfordulón*) helyzetjelentés az orbaiszéki kúriák állapotáról, megőrzésének, hasznosításának lehetőségeiről.

Külön csoportként kell beszélnünk a kötetben szereplő azon három írásról, melyek Kovászna és környéke művelődéstörténeti bemutatására vállalkoztak. Papucs András (*Erdei iparvasutak Orbaiszéken*) négy ismertebb erdei, keskeny nyomtávú orbaiszéki vasutat mutat be, míg Szöcsné Gazda Enikő két tanulmányban (*Adatok Kovászna történeti néprajzához, illetve Kovásznai fürdők és*

borvizek 19–20. századi leírások alapján) a vidék egyetlen városi rangra emelkedett településének történeti néprajzához szolgáltatt eddig ismeretlen vagy kevésbé ismert adatokat.

A történelmi, művészettörténeti és művelődés-történeti fejezeteket egy öt írást magába foglaló tanulmánycsoport követi, mely a vidéket a szociológia és a társadalomnéprajz kérdéseivel, módszereivel veszi szemügyre. Kinda István kérdőíves mintavételen alapuló esettanulmánya (*Cófalva az „aranykorszakban” és a rendszerváltás után*) egy olyan orbaiszéki település gazdasági, társadalmi helyzetképét rajzolja meg, amely Ceaușescu által a 1970-es és 80-as években meghirdetett faluromboló politika szorításába került. Gergely Orsolya tanulmánya (*Orbaiszéki elitek – szociális és innovációs vízió*) a hazai szakma előtt eddig kevésbé ismert szemlélettel és gyakorlattal, az ún. Regionális Foresight kutatási módszerrel az egész Székelyföldre kiterjedő vizsgálat orbaiszéki almintájának elkészítése során nyert adatsor eredményeit ismerteti. A dolgozat az elitréteg képviselőinek, a térség meghatározó szereplőinek jövőkép-feltérképezése: a szociális kérdésekkel kapcsolatos vélekedések mellett az innovatív lehetőségek felismerésével összefüggő kérdéseket is bemutatja a szerző. Végül Pozsony Ferenc (*Etnikai és demográfiai folyamatok Zabolán*), Mirk Szidónia-Kata (*Magyar–román vegyes házasságok Zabolán a polgári anyakönyvek tükrében*) és Mirel Palada (*Versengés az erőforrásokért. A lakott tér ökológiája – fordította Ilyés Sándor*) levéltári, illetve terepkutatáson alapuló tanulmánya egyetlen orbaiszéki település, Zabola község etnikai, felekezeti és társadalmi szerkezetének sokszínűségéről, etnikumközi kapcsolatairól nyújt átfogó képet.

A kötetben újabb csoportba sorolhatóak azon írások, melyek többek között az etnoszemiotika és az archetipális mítoszelmélet irodalmára támaszkodva elemeznek különböző jelenségeket. Kinda István újabb írásában („...tervezte a [...] pólógármester...” *Falukapuk Orbaiszéken*) a kitárlt hagyomány fogalmának segítségével értelmezi az orbaiszéki falukapuk 21. századi reneszánszának

kibontakozását, állításuk kontextusát (a kapuavató ünnepségeket, a falunapok, a testvértelepülési kapcsolatok szerepét), míg Deák Ferenc (*Növényi szimbólumok a zabolai románok szokásaiban*) Zabola román etnikum lakosságának ünnepi szokásaiból négy növényi elemet ismertet röviden.

A kötet Lőrinczi Tünde narratológia, illetve szövegfolklorisztika tárgykörébe sorolható írással (*Mediális lehetőségek egy élettörténeti narratívában*) zárul. A szerző csatlakozva W. J. T. Mitchell heterogén reprezentációs elméletéhez, tanulmányában egy fényképkorpusz és egy megírt élettörténet alapján azt vizsgálja, hogy a vizualitás és a verbalitás milyen kapcsolatban van egymással egy személy élettörténetének megrajzolásában, életpályájának reprezentálásában.

Az *Orbaiszék változó társadalmá és kultúrája* című tanulmánygyűjteményben szereplő írások nagy része a hasonló cím alatt 2007-ben, a zabolai Csángó Néprajzi Múzeumban szervezett ülészak előadásainak tanulmányra formált változatai, szerzői több tudományterület képviselői, így a kötetre is a multi- s helyenként az interdiszciplináris jelzőt használhatjuk. A dolgozatokat 222 fekete-fehér és 34 színes ábra (diagram, táblázat, térkép, fényképfelvétel, rajz) egészíti ki, viszont hiányolom a kötet végéről a román és angol nyelvű kivonatokat, és a szerzők által használt jegyzetapparátus, illetve az ábraszövegek egységesített használatára is jobban figyelnie kellett volna a szerkesztőknek. Az apróbb szépséghibák ellenére a kötet a térség kutatástörténetének fontos mérföldköveként említendő, annál is inkább, mivel a vidék területén jelentősebb tudományos intézet a közelmúltig nem működött, így ez tekinthető az első olyan Orbaiszék múltjára, jelenére és jövőjére egyaránt reflektáló kiadványnak, amely helyben működő kulturális intézmény gondozásában és annak dicséretes munkája eredményeként látott napvilágot.

Még az utóbbi években is sorra jelennek meg egy-egy szerző neve alatt olyan monografikus jellegre törekvő településbemutatók, melyek az adott helység társadalmának, történelmének és

kultúrájának minél több szempontú és minél kimerítőbb leírását tűzik célul maguk elé. Ezen köteteket forgatva gyakran és jogosan merülhet fel az olvasóban az a szerzővel szembeni bírálat, hogy bár a valóság csak komplex megközelítéssel írható le, de az analitikus tudományok megjelenésével a valóságot valamely szaktudomány módszertana felől tagolni képtelen ún. polihisztorok ideje a 19. században már lejárt. Egy falumonográfia készítése napjainkra tehát különböző diszciplínák képviselőinek együttes feladata lenne. Ilyen szempontból is örömteli és szerencsésnek mondható vállalkozás *A zabolai CSNM kiadványai* sorozatban megjelent második, Páva falut bemutató tanulmánykötet (*Páva. Tanulmányok egy orbaiszéki faluról*), mely ugyan elzárkózik a monografikus igénytől, de az egy települést több tudományterület képviselőinek szemüvegén keresztül láttatni szándékozó kiadvány közben mégis átfogó képet rajzol egy orbaiszéki település 20. században lezajlott társadalmi, gazdasági és kulturális folyamatairól, jelenéről. A Jakab Albert Zsolt és Pozsony Ferenc által szerkesztett kötet tizenkét tanulmányának szerzői főként fiatal, pályakezdő kutatók, többségük a kolozsvári, pécsi, szegedi és budapesti egyetemek hallgatói. A közölt írások egy a CSNM által kezdeményezett, 2010-ben Kolozsváron szervezett konferencia előadásainak dolgozattá alakított változatai.

A kötet Pozsony Ferenc társadalomtörténeti áttekintésével (*Páva társadalomtörténete 1567–2010*) indul, melyben a szerző egy több szempontból is kiterjednek mondható terepen és levéltárban végzett kutatómunka eredményeit összegzi: a röviden felvázolt falutörténet után a helység 16. századtól napjainkig folyamatos átalakuláson végbemű demográfiai, társadalmi, etnikai és felekezeti szerkezetét ismerteti, végül a jelenben Páván zajló etnokulturális és demográfiai folyamatokat, a háztartás- és a családszerkezet jellemzőit is bemutatja.

Pozsony Ferenc tanulmányát két, a nyelv tudomány körébe sorolható írás követi. A Nagy Ágota és Török Tamás szerzőpáros által közzétett dolgozat (*A pávai határ vizsgálata a helynevek tükrében*) a falu határhasználat-változási folyamatát vizsgálja

etnoökológiai szempontból. Ezt az írást – a felhasznált szakirodalom jellege miatt is – a Julian Steward nevéhez köthető ún. kulturális ökológia irányvonalhoz sorolnám; mindenképpen izgalmas, ahogyan egy korábban elvégzett helynévgyűjtésre alapozva a szerzők bebizonyítják, hogy az emberi beavatkozás következtében a természetes környezet ugyan változásokon ment át, de ezt a gyors változást a helynevek sokkal lassabban követték, és napjainkig őrzik a környezetnek a névadás pillanatában rögzített képét, dokumentumként szolgálnak a hely eredeti vízrajzi, növényborítottsági vagy gazdálkodástörténeti állapotára vonatkozóan. Pukánszky Mariann a pávai nyelvjárási sajátosságokat és a helyiek nyelvhasználathoz fűződő viselkedését bemutató tanulmánya (*A háromszéki Páva beszélőközösségének szubjektív dialektológiai jellemzése*) szintén a nyelvtudomány területére kalauzol bennünket. E dolgozat esetében főlőslegesnek érzem a székely nyelvjárás bővebb dialektológiai ismertetését, és véleményem szerint a tizenegy adatközlővel készített hangfelvétel egy több száz fős lélekszámú település esetében elégtelen a közösség nyelvjárását illetően messzemenő következtetések levonásához, de a dolgozat nyelvi attitűdöt vizsgáló részét mindenképpen pozitívumként kell értékelni, hiszen a szerző ezzel azt is megmutatja, hogy milyen egyéb szempontokat lehet, sőt kell figyelembe venni egy-egy beszélőközösség nyelvhasználatának tanulmányozásakor.

A kötet soron következő tanulmányának (*20. század eleji értelmiségi életmód Páván egy családi levelezés tükrében*) tárgyát egy pávai tanító családjának 20. század eleji levelezése képezi. A dolgozat szerzője, Szöcsné Gazda Enikő egy kilencvenkét darabból álló levélkorpusz alapján, kontrollanyag bevonásával többek között a dokumentumok egykori tulajdonosainak hétköznapijaira, időbeosztására, a családi munkamegosztásra, gazdálkodására kérdez rá. Szintén mikrotörténeti kutatás eredményeit összegzi tanulmányában Györfy Eszter (*És akkor elindultak Erdélyből... A lokális és társadalmi mobilitás vizsgálata egy pávai család öt nemzedékében*), aki a pávai Deák familia sorsának, mobilitási stratégiáinak bemutatására vállalkozott.

Kovács Mária Márta írása (*A pávai eklézsia régi és új úrasztali készlete*) a pávai tárgykultúra változásáról szól: a helyi egyházközség klenódi-umainak három évszázadot átfogó rövid történetéből megismerhetjük a 19. és 20. század fordulójának általános jelenségét, mely a régi, gyakran használaton kívüli úrasztali edények értékesítését és újakra való kicserélését szorgalmazta. Kalina Veronika tanulmányában (*Székelyruha-mozgalom Páván a női öltözet tükrében*) szintén Páva tárgykultúrájának 20. századi változásairól beszél. A szerző célja az volt, hogy feltérképezze a helységben még megtalálható székely női viseleteket, rákérdezzen, hogy hogyan és honnan szerezték be azokat, illetve arra, hogy a mai tulajdonosok hogyan emlékeznek az értelmiségiek és nemesek által kezdeményezett székelyruha-mozgalomra, amelynek alapvető célja a korábbi előzmények segítségével egy regionális, etnikai és nemzeti jelentéseket hordozó viselet megalkotása volt. A tanulmányt olvasva nem vált érthetővé számomra, hogy a szerző milyen megfontolásból vizsgálja kizárólag csak a női viseletet és annak változását, s bár azt ígéri írása elején, hogy a férfiak öltözetével érintőlegesen foglalkozik, ez a későbbiekben elmarad. Végül a pávai tárgykultúra népi építéset és lakáskultúra területén megfigyelhető alakulásairól szól Aranyos Sándor (*Életmódváltozás a pávai építéset és lakáskultúra tükrében a 20. század második felében*) és Törő Balázs (*Változó formák és funkciók a falu népi építésetében*) írása.

Az egyéniségkutató iskolát képviseli Lőrinczi Tünde és Tóth Csaba közleménye. Előbbi (*Csekme Károly második világháborús emlékei. A fényképezés és az önéletírás gyakorlata mint identifikációs magatartás*) a pávai Csekme Károlynak második világháborúban készített fényképeit és önéletírásának a háborúban való részvételére vonatkozó részeit értelmezi, viszont a szerző egy korábbi – a fentiekben ismertetett, *Orbaiszék változó társadalma és kultúrája* című kötetben megjelent – tanulmányából egészen nagy részeket vett át, s annak forrását nem jelölte. Tóth Csaba (*Egy falusi néptanácselnök életútja és helye a közösségben*)

Páva egykori néptanácselnökének életútját kívánja bemutatni. Az élettörténet elemzéséből szépen kirajzolódik a közösségvezető kettős szerepének megélése: az egykori néptanácselnöknek egyszerre kell képviselnie közösségében a hatalmat, az állam akaratát, és a felsőbb állami szervek felé pedig saját faluját, közösségét.

A kötet utolsó tanulmánya Korzenszky Tamás táncantropológiai elemzése (*A pávai cigánytánc-hagyomány organikus továbbélésének lehetősége*). A szerző – aki maga is kiváló táncos – különös jelenségre hívja fel a figyelmet: a cigány táncialektus diszkobeli továbbélésének lehetőségét a romániai falusi szórakozóhelyeken hallható népszerű manele zene teremti meg, a török eredetű, népzenei alapú elektromos populáris zene ugyanis cigány elemeket is tartalmaz, előadói sok esetben cigány muzsikuskok, így az lehetőséget teremti a cigány motívumok zökkenőmentes ráillesztésére, a táncfolyamatok szabad, önfeledt kitáncolására, s ezáltal a hagyomány a modern közegben is organikus módon tovább élhet.

Látható tehát, hogy a szerkesztők arra törekedtek, hogy a pávai népi és magaskultúra legkülönbözőbb területeiről vonultassanak fel tanulmányokat, olyan területeiről, amelyek a helyi társadalmat a 19. század végétől napjainkig meghatározták, azt környezetétől megkülönböztették, épp ezért hiányolom, hogy a kötetben nem kapott helyet egy a pávai fazekasságot és fokozatos eltűnésének okait tárgyaló írás, holott ennek a témának is vannak szakavatott kutatói.

A dolgozatok román és angol nyelvű kivonata zárja a kiadványt, a tanulmányok mellett közölt mintegy 167 fekete-fehér ábra még tetszetősebbé és értékesebbé teszi a gyűjteményt a szakma és az érdeklődő olvasó számára egyaránt.

A zabolai Csángó Néprajzi Múzeum évente helyet biztosít a *Fiatál Néprajzkutatók Szemináriuma* néven intézményesült, elsősorban egyetemi hallgatók és pályakezdő fiatal kutatók számára szervezett néprajztudományi-muzeológiai tábor konferenciájának, amelynek 2008 és

2011 között elhangzott előadásából válogatást olvashatunk a Múzeum által útjára indított sorozat harmadik, Kinda István szerkesztette kötetében (*Beavatás. Tanulmányok a zabolai Fiatal Néprajzkutatók Szemináriumainak anyagából. 2008–2011*). A tanulmánygyűjtemény összesen kilenc szerző dolgozatát tartalmazza. Mind a téma, mind az alkalmazott vizsgálati módszerek tekintetében az írások különböznek egymástól, ezért a következőkben azokat a kötetben való előfordulásuk sorrendjében ismertetem.

Pozsony Ferenc néprajzi terepmunkára, egyházi levéltári kutatásokra alapozott írásában (*Társadalmi változások Orbaiszék településén 1850–2010*) azt mutatja be, hogy a polgárosodás és a modernizáció miként rendezte át Orbaiszék demográfiai és társadalmi szerkezetét az utóbbi másfél évszázadban. A szerző betűrendben mutatja be a szék tizenhét településének demográfiai folyamatait (természetes gyarapodás és fogyás, migráció, endogámia, exogámia).

Szöcsné Gazda Enikő tanulmánya (*Háromszéki életmód egy család leltári tükrében*) egy háromszéki nemesi familia, a pávai Vajna család inventáriumait tekinti át, és ezek alapján körvonalazza, hogy melyek is lehettek életmódjuk főbb irányvonalai. Egyetértek a kötet szerkesztőjének, Kinda Istvánnak a bevezetőben megfogalmazott véleményével, miszerint Szöcsné Gazda Enikő „levéltári kutatása a családra fókuszáló mikrotörténelmi lépés túl fontos lokális és regionális társadalom- és tárgytörténelmi adalékokkal, összefüggésekkel is szolgál”.

Dimény Attila Gyáni Gábor eredményeit alapul véve tanulmányában (*A publikus tér használata. Kézdivásárhely a 19–20. században*) Kézdivásárhely publikus térhasználatát mutatja be; a szerző megállapítja, hogy a polgári fejlődés a város köztéréinek használatában is gyökeres változásokat idézett elő. „A piac tér mint központi kereskedelmi és gazdasági helyszín továbbra is a társadalmi élet legfontosabb publikus színhelye maradt, de a szabadidő kellemes eltöltése érdekében a 19. század fordulóján előbb már sétateret, majd a 20.

század elején parkot alakítottak ki a városban. A tömeges sportmozgalom terjedése előbb tenisz- és jégpálya, majd nagyobb sporttelep létesítését eredményezte. Az egyesületi élet kibontakozásával egyre nagyobb lett az igény a közösségi helyek iránt” – írja a szerző.

Kinda István főként interjúkra alapozott dolgozata (*A hagyomány vonzásában: mészégetők Vargyason*) egy természetkielő népi mesterség, a vargyasi mészégetés példaértékű, átfogó bemutatása. A tanulmány legértékesebb részének azt az adattárban közölt 2007 és 2008 közötti felmérést tartom, amely a vargyasi határ mai és egykori mészégető katlanjait leírással és elhelyezkedésüket mutató térképpel dokumentálja; érdekes továbbá a szerzőnek azon megállapítása, miszerint a mészégetési hagyományokat a 20. századi politikai korszakok alapjaiban nem változtatták meg.

Miklós Zoltán írása (*Útkeresés. Az államosítás és a dekollektizáció hatása Sándortelke agrárközösségére*) egy udvarhelyszéki kis település, az aktív lokális közösségből fokozatosan időszakos lakhellyé váló Sándortelke életében utóbbi évtizedekben lejátszódó jelentősebb agráreseményeket, a kollektizáció és dekollektizáció folyamatát követi nyomon, az agrárviszonyok bemutatására helyezve a hangsúlyt. Nem értek egyet a szerzőnek azon általánosító megállapításával, hogy Udvarhelyszék falusi közösségei nem képesek jövedelmet generáló korszerű mezőgazdasági termelésre, illetve hogy a közeljövőben nincs kilátás érdemben történő előrelépésre e téren; Miklós Zoltán azon kijelentése is vitatható, miszerint csak az állattenyésztés terén lenne jegyezhető néhány sikertörténet, hiszen tudjuk, hogy gyümölcs, erdei gyümölcs és gomba feldolgozására az utóbbi években például számos kisüzem létesült a térségben, amelyeknek életképességét az eddig elért, számokban is mérhető eredmények tanúsítják.

Szöcs Levente írásantropológiai tanulmányában (*Köllő Teréz: Életrajzom a Színpadon. Egy gyergyócsomafalvi asszony népi önéletrajza*) láttatni szeretné, hogy egy népi önéletrajz írójának az

önmagáról írásban kialakított attitűdje nem minden esetben, esetleg nem minden részletkérdésben, vonatkozásban egyezik a közösség által róla szóban forgalmazott képpel.

Dimény Haszmann Orsolya dolgozatának címe (*Írott emlékek az első világháborúból*) jóval többet ígér az olvasónak, mint amiről az valójában szól: a szerző mindössze néhány, az esztelneki Bodor család hagyatékában fennmaradt, az első világháború idejéről származó tábori lapot és levelet elemez. A tanulmányban a gondolatok kifejtését helyenként kissé esetlennek találom.

Salló Szilárd (*A Csiki Székely Múzeum pásztorbotjainak mintakincse*) a Csiki Székely Múzeum néprajzi állományában található pásztorbotok mintakincsét mutatja be. Írásában hangsúlyt fektet a pásztorokodásra mint életformára, a bot elkészítésének mikéntjére, illetve különböző díszítési, faragási technikáira is. Szépen formált tárgyak jelentéséről és motívumkincséről lévén szó, egyetlen hiányérzete lehet az olvasónak e dolgozatot olvasva: sem fényképfelvételek, sem rajzok nem egészítik ki a leírásokat, ami a díszítőművészetről szóló közlemények esetében elengedhetetlen, szinte kötelező érvényű. A szerzőnek, aki egyébként a csíkszeredai múzeum néprajzosa, csak javasolni tudom, hogy e gazdag, százegy darabos tárgyállományt és annak mintakincsét a továbbiakban több elméleti megközelítésből és több szempontot figyelembe véve is járja körül; az értelmezésbe talán nem ártana bevonnai a naív művészet szakirodalmát sem.

A tanulmánykötet utolsó írása Gergely Orsolyáé (*Társadalomkutatás Székelyföld-léptékben. Csíkszeredai szociológus hallgatók diplomamunkái*), aki arra keresi a választ, hogy a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem csíkszeredai karán 2001-től folyó társadalomtudományi képzésben részt vevő és itt diplomázó hallgatók milyen témák és terepek iránt érdeklődnek.

A kötetet a dolgozatok román és angol nyelvű kivonata zárja, a kiadványban emellett 108 fekete-fehér ábra (fénykép, táblázat, diagram) is található.

Bár az erdélyi kályhák és kályhacsempék kutatása az utóbbi években új lendületet vett, a régió csempekulturájának áttekintése még jórészt feltételezéseken alapul, és az ismert csempék jelentős részét sem tudjuk egyértelműen központokhoz kötni. Szükséges tehát, hogy a köz- és magángyűjtemények tulajdonában felhalmozódott kályhacsempé-anyagot szakszerűen feldolgozzuk, és azt tanulmányok, tárgykatalógusok formájában mihamarabb a téma kutatói és az érdeklődők számára elérhetővé, megismerhetővé tegyük.

A Székely Nemzeti Múzeum egész Székelyföldet és Királyföldet átfogó csempegyűjteménye közel hétszáz darabot számlál, és ebből körülbelül száz darab 17–18. századi habán műtárgy. Emellett számos csempedúc is található az intézmény néprajzi részlegének leltárában. Ez idáig Gazda Klára és Szöcsné Gazda Enikő közölt tanulmányokat, fényképeket és rajzokat erről az anyagról, de a teljes, monografikus igényű feldolgozás még várat magára. Az SZNM külső egységei közül a csernátoni Haszmann Pál Múzeumban őriznek értékes felső-háromszéki, szintén 17–18. századi csempelapokat, amelyek bemutatása egy bevezető tanulmány kíséretében külön kötetbe kívánkozik. Az SZNM külső részlegei közül talán a zabolai CSNM-ben található a legértékesebb, mintegy száz darabot számláló, 16–19. századi kandallócsempé-gyűjtemény, amelynek nagy részét Pozsony Ferenc még diákkorában, az 1960-as és 70-es évek fordulóján gyűjtötte. Az anyag töbzszeres szerencsés véletleneknek köszönhetően padlásokról, kúriák és házak környezetéből, kemencékből és alkalmi földmunkák során került elő. E gazdag – több műkincs (21 darab), illetve műtárgy (30 darab) kategóriába besorolt csempéből álló – gyűjtemény válogatott anyagából a szakma és a nagyközönség nem kis örömeire Kinda István és Pozsony Ferenc igényes kivitelű és jó minőségű, színes fényképekkel illusztrált tárgykatalógust adott közre nemrég (*A Csángó Néprajzi Múzeum kandallócsempé-gyűjteménye*).

A kiadvány *Bevezetőjében* a szerzők az erdélyi kályhacsempék kutatásának történetét vázolják

fel röviden. Ez az áttekintés jogos és helyénvaló, hiszen az általuk itt felsorolt közlemények, tanulmányok és kötetek is – Kós Károly, Benkő Elek, Gazda Klára, Seres András, Kósa László stb. munkái – hozzásegítették őket ahhoz, hogy a zabolai csempeanyagot tágabb összefüggéseiben mutathassák be. A katalógus létrejöttében Szőcsné Gazda Enikőnek, a sepsiszentgyörgyi SZNM néprajzos muzeológusának is szerepe volt, hiszen az erdélyi kályhacsempe-kultúra szakavatott kutatójaként és legkiválóbb ismerőjeként, több e témában közölt dolgozat és kötet szerzőjeként a csempedarabok azonosításában, azoknak központokhoz való besorolásában nyújtott segítséget.

A csempeanyag áttekintése és a *Következtetések* című fejezetekben a szerzők a *Katalógus* részben rendszerezettebben leírt és közzétett hatvankilenc kandallócsempét sorra elemzik: kitérnek – ahol lehet – azoknak megtalálási körülményeire, készítőjére, a készítés idejére és helyére, a technikára, illetve a díszítés módjára, a darabon található mintakincsre és feliratokra is. A zabolai CSNM csempeanyagának gazdagsága e fejezeteket olvasva válik egyértelművé az olvasó számára, a gyűjteményben található csempelapok motívumai ugyanis az Erdély területére jellemző összes ornamenstípust prezentálják. Antropomorf, lovas, rozettás, brokátminitás, olaszkoszorús, hornyolt, oszlopos, négy és nyolcszögű középmézős, kétféjű sassal díszített darabok egyaránt vannak a gyűjteményben, e csempék bemutatásánál azonban a tárgyakat véleményem szerint a szerzők esetleges sorrendben mutatták be, vagy legalábbis az olvasó számára nem derül ki a sorravétel logikája. Talán jobb megoldás lett volna, ha a csempelapokat a szerzők valamilyen rendezési elvet követve, például a csempékészítő központ, a készítés ideje vagy a rajta található motívumtípus szerint csoportosították volna. Meg kell jegyezni azt is, hogy az áttekintéskor megfogalmazott gondolatok nagyrészt Pozsony Ferencnek egy korábbi írásából (*Zabolán talált kandallócsempék*. Ethnographia

CIV. 1993. 499–522.) lettek átvéve, és ez a tanulmány került – tizenhét újabb csempe leírásával – kiegészítésre, de nem tartom helyesnek azt, hogy ennek jelzéséről a szerzők megfélemedtek, illetve mindösszesen egy esetben hivatkoztak a korábbi dolgozatra. Az irodalomjegyzékbe is bekerült négy olyan tétel, amelyre a szerzők a főszövegben nem utaltak. Hiányérzetem van továbbá azt illetően is, hogy a katalógusban nem szerepel román és angol nyelvű kivonat, amire már csak azért is nagy szükség lett volna, hogy a hazai román, illetve a külföldi szakemberek számára is elérhetőbbé váljék ez a csodálatos anyag. Továbbá a *Katalógus* fejezethez kapcsolódó színes felvételeket – főként a sötét mázas sarokcsempék esetében, ahol a tárgyon található motívum kevésbé kivehető – magyarázó vonalrajzokkal kellett volna kiegészíteni.

Úgy gondolom, hogy a CSNM munkatársainak e katalógus megjelenését követően is van lehetőségük a csempeanyag további vizsgálatára, hiszen egy ilyen értékes anyag a kutató számára újabb és újabb lehetőségeket rejt magában. A szerzőknek javasolni tudnám, hogy az anyag további vizsgálata során fordítsanak nagyobb figyelmet az egyházközségi jegyzőkönyvek, hozománylevelek, anyakönyvek és más dokumentumok bejegyzéseire, hiszen néhány csempékészítő mester és fazekascsalád nevét ismerve e források is szolgálhatnak a gyűjteményről értékes adatokkal. Nem ártana ugyanakkor bővebben megvizsgálni azt a jelenséget, amelyről a szerzők a következtetéseikben is említést tesznek: a kandallócsempéket sok esetben nem dobták el, másodlagos felhasználásuk – lakásdíszítő elemként, csirkeitatóként stb. – több családnál is megfigyelhető.

Apróbb hiányosságai és hibái ellenére a kiadvány nemcsak a szélesebb olvasóközönség, hanem a szűkebb muzeológus szakma számára is hasznos és igényes munka, példaértékű, minden múzeum számára követendő kezdeményezés.

Nagy Zsolt